

RAPORT TEMATYCZNY Z BADANIA - SKRÓT

Uwarunkowania decyzji edukacyjnych

Wyniki pierwszej rundy badania panelowego gospodarstw domowych

KAPITAŁ LUDZKI
NARODOWA STRATEGIA SPÓJNOŚCI

IBE

entuzjaści
edukacji

UNIA EUROPEJSKA
EUROPEJSKI
FUNDUSZ SPOLECZNY

Redakcja:

*dr Agnieszka Chłoń-Domińczak
prof. dr hab. Irena Elżbieta Kotowska
dr Iga Magda*

Redakcja Językowa:

PoPrzecinku Karol Szczawiński

Wydawca:

*Institut Badań Edukacyjnych
ul. Górczewska 8
01-180 Warszawa
tel. (22) 241 71 00; www.ibe.edu.pl*

© Copyright by: *Institut Badań Edukacyjnych, Warszawa 2014*

Skład:

PoPrzecinku Karol Szczawiński

Druk:

Enaf Sp. z o.o. z siedzibą w Warszawie

Broszura opracowana w ramach projektu systemowego: Badanie jakości i efektywności edukacji oraz instytucjonalizacja zaplecza badawczego współfinansowanego przez Unię Europejską ze środków Europejskiego Funduszu Społecznego, realizowanego przez Institut Badań Edukacyjnych

Egzemplarz bezpłatny

Spis treści

Streszczenie	1
Wprowadzenie	1
Koncepcja zintegrowanego badania uwarunkowań decyzji edukacyjnych	3
Metodyka zintegrowanego badania uwarunkowań decyzji edukacyjnych	6
Główne wyniki analiz	7
1.1. Segmentacja respondentów ze względu na poziom wykształcenia	7
1.2. Awans edukacyjny Polaków po 1989 roku	9
1.3. Środowisko rodzinne a inwestycje w edukację dzieci	11
1.4. Cechy określające ryzyko wykluczenia z edukacji	13
1.5. Wykształcenie a praca zawodowa	14
1.6. Dokształcanie się a praca zawodowa	15
1.7. Zmiany w systemie edukacji	15
Podsumowanie	17
Literatura	20

Streszczenie

Niniejsze opracowanie zawiera podsumowanie i wnioski płynące z wyników pierwszej rundy badania *Uwarunkowania Decyzji Edukacyjnych (UDE)*. W drugiej połowie 2013 roku przeprowadzono pierwszą rundę, stanowiącą jedną z dwóch rund założycielskich planowanego badania panelowego. Badanie UDE ma na celu monitorowanie procesów budowy kapitału ludzkiego w polskim społeczeństwie, rozpatrywanego poprzez decyzje podejmowane na poziomie gospodarstwa domowego.

Prezentowane analizy obejmują zagadnienia dotyczące kształtowania się ścieżek edukacyjnych członków gospodarstwa domowego i typologii tych ścieżek, a także wewnętrznych i zewnętrznych uwarunkowań ich przebiegu. Badaniem objęto również różnorodne, w tym międzypokoleniowe, uwarunkowania osiągnięcia różnych poziomów wykształcenia. Rozważono czynniki stymulujące i ograniczające aktywność edukacyjną w przebiegu życia oraz czynniki wpływające na wykluczenie edukacyjne oraz jego skalę. Rozpatrywano współzależności między przebiegiem edukacji i aktywnością zawodową. Uwaga została skupiona na powiązaniu typu ścieżki edukacyjnej z przebiegiem pracy zawodowej. Ponadto, analizie poddano wewnątrz- i międzypokoleniowe zależności kształtowania się kapitału ludzkiego w gospodarstwach domowych. Raport zamykają analizy dotyczące wpływu krajowej i lokalnej polityki edukacyjnej na decyzje edukacyjne, a także symulacyjne analizy skutków zmian polityki finansowania szkolnictwa wyższego dla gospodarstw domowych. Ocenie poddano systemy finansowania nauki w szkołach wyższych oraz opisano warunki przejścia od finansowania publiczno-prywatnego edukacji do mieszanych źródeł finansowania.

Wprowadzenie

Celem projektu *Uwarunkowania Decyzji Edukacyjnych*, realizowanego przez Instytut Badań Edukacyjnych wraz z Instytutem Statystyki i Demografii Szkoły Głównej Handlowej w Warszawie oraz konsorcjum utworzonym przez Millward Brown oraz PBS Spółka z o.o., jest zbadanie, jak umiejętności i kompetencje osób są rozwijane w przebiegu ich życia z perspektywy decyzji podejmowanych na poziomie gospodarstwa domowego. Badanie koncentruje się na biografiach edukacyjnych członków gospodarstw domowych oraz ich powiązań z innymi życiorysami, w szczególności z biografiami zawodowymi, rodzinnymi i migracyjnymi¹.

Opracowano metodykę badawczą, która umożliwiła zbieranie danych niezbędnych do prowadzenia zarówno analiz przekrojowych, jak i śledzenia zmian w czasie, na poziomie ogólnokrajowym i regionalnym (województw) oraz na poziomie lokalnym (powiatów). Metodyka ta opiera się na koncepcji badania panelowego i zapewnia integrację badania panelowego gospodarstw domowych i ich dorosłych członków na szczeblu ogólnokrajowym i regionalnym oraz lokalnym².

¹ Ramy koncepcyjne całego projektu oraz szczegółowy opis zadań badawczych, stawianych pytań i hipotez ujęto w raporcie „Diagnoza i hipotezy badawcze” (2012).

² Metodykę badania opisano w opracowaniu „Raport 3. Metoda realizacji zintegrowanych badań panelowych gospodarstw domowych” (2012).

Pierwsza runda badania terenowego została zrealizowana w okresie od 15 maja do 15 listopada 2013 roku. Druga runda planowana jest na III-IV kwartał 2014 roku. Pierwsze wyniki analiz prowadzonych na podstawie danych z pierwszej rundy, omawiane są szeroko w opracowaniu „Raport tematyczny z badania *Uwarunkowania decyzji edukacyjnych. Wyniki pierwszej rundy badania panelowego gospodarstw domowych*.” (2014). W opracowaniu tym, wyniki zostały podporządkowane pytaniom i hipotezom sformułowanym w ramach czterech bloków tematycznych:

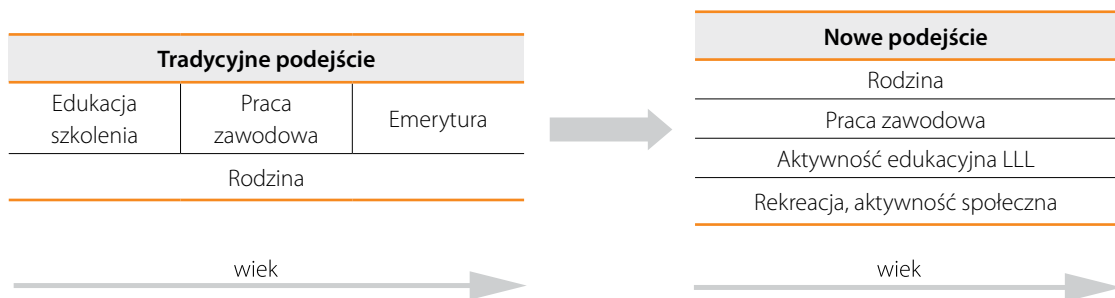
- I. „Biografie edukacyjne Polaków i ich uwarunkowania” – zagadnienia dotyczące kształtowania się ścieżek edukacyjnych członków gospodarstwa domowego i typologii tych ścieżek, a także wybrane uwarunkowania wewnętrzne i zewnętrzne ich przebiegu.
- II. „Rynek pracy a decyzje edukacyjne Polaków” – zagadnienia dotyczące współzależności między przebiegiem edukacji i aktywnością zawodową.
- III. „Uwarunkowania kształtowania kapitału ludzkiego oraz wykluczenia edukacyjnego i społecznego” – zagadnienia związane z wykluczeniem w kontekście decyzji edukacyjnych oraz analiza wewnątrz – i międzypokoleniowych zależności kształtowania się kapitału ludzkiego w gospodarstwach domowych.
- IV. „Decyzje edukacyjne w kontekście polityki edukacyjnej” obejmuje analizy dotyczące wpływu krajowej i lokalnej polityki edukacyjnej na decyzje edukacyjne, a także symulacyjne analizy skutków zmian polityki finansowania w systemie edukacyjnym dla decyzji edukacyjnych gospodarstw domowych.

Na początku niniejszego opracowania przedstawiono krótko koncepcję badania i scharakteryzowano jego metodykę. Następnie podsumowano, w ujęciu problemowym, wyniki analiz prowadzonych na podstawie danych z pierwszej rundy badania. Pokazano, że poziom wykształcenia stanowi zasadniczy wymiar stratyfikacji społeczeństwa, a grupy społeczne, wyróżnione ze względu na poziom wykształcenia, różnią się zasadniczo ze względu na cechy demograficzne, społeczne i ekonomiczne. Następnie opisano awans edukacyjny Polaków po 1989 roku, korzystając przede wszystkim z uzyskanych w badaniu biografii edukacyjnych Polaków i z analizy wyodrębnionych typów ścieżek edukacyjnych. Stosunkowo dużo uwagi poświęcono znaczeniu środowiska rodzinnego dla inwestowania w edukację dzieci. Odwołano się przy tym z jednej strony do danych o domu rodzinnym dorosłych respondentów, by pokazać rolę środowiska rodzinnego dla edukacji formalnej na określonym poziomie, z drugiej zaś do danych opisujących podejście dorosłych respondentów do rozwoju własnych dzieci. Kolejna prezentowana grupa wyników dotyczy cech określających ryzyko wykluczenia z edukacji. Następnie opisane zostały powiązania między wykształceniem a pracą zawodową oraz doksztalcaniem się a pracą zawodową. Ostatnia z prezentowanych części to grupa wyników analiz wpływu krajowej i lokalnej polityki edukacyjnej na decyzje edukacyjne oraz wyniki symulacyjnej analizy skutków zmian polityki finansowania w systemie szkolnictwa wyższego dla decyzji edukacyjnych gospodarstw domowych. Na koniec zasygnalizowane zostały kwestie, które należy rozważyć przy opracowywaniu stosownych rekomendacji.

Koncepcja zintegrowanego badania uwarunkowań decyzji edukacyjnych

Punktem wyjścia przy opracowywaniu koncepcji zintegrowanego badania uwarunkowań decyzji edukacyjnych było uznanie, iż uczenie się przez całe życie (*life-long learning – LLL*) zmienia zasadniczo podejście do rozwijania się kapitału ludzkiego zarówno w skali makro, jak i w wymiarze indywidualnym. Spojrzenie na ten proces z perspektywy indywidualnej, tzn. działań związanych z uczeniem się, czyli aktywnością edukacyjną w różnych formach, podejmowaną przez jednostki przez całe życie sprawia, że konieczne jest traktowanie tej aktywności równolegle do innych aktywności życiowych (rodzina, praca zawodowa), a nie przypisywanie jej określonemu etapowi życia. Można zatem skorzystać z koncepcji przebiegu życia (*life course perspective*), modyfikując tradycyjne podejście o założenie współwystępowania i sekwencji podejmowanych aktywności w przebiegu życia, co ilustruje rysunek 1.

Rys.1. Zmiana podejścia do edukacji w przebiegu życia

Źródło: propozycja własna na podstawie Reday-Mulvey, 2005 (za „Diagnoza i hipotezy badawcze” 2012).

Przyjęto zatem, iż decyzje dotyczące aktywności edukacyjnej w dowolnej formie zarówno własnej, jak i w odniesieniu do innych osób, podejmowane są na poziomie gospodarstwa domowego. Stąd wybór gospodarstwa domowego, jako jednostki badania. Taki wybór umożliwił badanie procesu uczenia się przez całe życie członków gospodarstwa biorąc pod uwagę jego zasoby, ograniczenia wyborów, a także aspiracje własne i innych członków gospodarstwa. Powyższe podejście sugeruje także spojrzenie na różne aktywności życiowe poprzez możliwości ich łączenia w trakcie przebiegu życia. Główny wątek badawczy stanowi biografia edukacyjna członków gospodarstw domowych, rozpatrywana w powiązaniu z pozostałymi ścieżkami/biografiami, zwłaszcza zawodową, rodzinną i migracyjną³. Decyzje dotyczące aktywności edukacyjnej zależą od cech demograficzno-społecznych osób je podejmujących, ale także mogą wpływać na przebieg innych biografii. Proponujemy zatem badanie wzajemnych współzależności między tymi życiorysami. W szczególności ważne jest rozpoznanie, w jakim stopniu konieczność uczenia się przez całe życie, jak i przekonanie o znaczeniu inwestowania w kapitał ludzki dzieci, wpływają na wybory młodych osób dotyczące prokreacji i – w konsekwencji – na ilościowy wymiar kapitału ludzkiego.

³ Postępujemy się określeniem 'biografia' stosowanym w literaturze do określenia przebiegu wybranego typu trajektorii (ścieżki) jednostki w całym jej życiu (np. Mortimer, Shanahan (red.), 2003; Courgeau, 1990).

Badanie zachowań członków gospodarstw domowych, które tworzą biografie będące przedmiotem zainteresowania, wymaga danych wzdluznych. Można je uzyskać, prowadząc badanie panelowe, czyli badając tych samych respondentów w ustalonych odstępach czasowych. Zwykle obserwacje te łączy się z informacjami o przeszłości respondentów, wykraczającej poza daty pomiaru, które pozyskuje się z pytań retrospektywnych. W badaniu uwarunkowań decyzji edukacyjnych połączono podejście retrospektywne z podejściem prospektywnym. Pierwsze służy odtworzeniu biografii edukacyjnych, rodzinnych, zawodowych i migracyjnych, drugie dotyczy zamierzeń edukacyjnych członków gospodarstwa domowego. W podejściu prospektywnym nacisk położony jest na percepcję czynników warunkujących realizację zamierzeń. W badaniu uwarunkowań decyzji edukacyjnych, nawiązano też do koncepcji kapitału intelektualnego (por. np. Węziak-Białowolska, 2010), tzn. proces rozwoju kapitału ludzkiego rozpatrywano z perspektywy poszczególnych pokoleń oraz uwzględniano relacje kapitału ludzkiego poszczególnych grup pokoleniowych, z pozostałymi składowymi kapitału intelektualnego tj. kapitałem społecznym, kapitałem strukturalnym i kapitałem-relacyjnym. Wymaga to uwzględnienia powiązań pomiędzy poziomem makro i mezo a decyzjami podejmowanymi na poziomie mikro przez gospodarstwa domowe, a także uwzględnienia w badaniach perspektywy regionalnej.

Do głównych obszarów badawczych zaliczono:

- Przebieg procesu rozwoju kompetencji, zróżnicowanego według grup społeczno-ekonomicznych oraz w wymiarze regionalnym.
- Rozpoznanie zasadniczych determinant procesu rozwoju kompetencji, a zwłaszcza jego barier zarówno w ujęciu makro jak i mezo oraz na poziomie gospodarstwa domowego.
- Występowanie konfliktu czasu i zasobów między rozwojem własnym i rozwojem kompetencji dzieci.
- Wpływ rozwoju kompetencji na biografię zawodową, ze szczególnym uwzględnieniem wejścia na rynek pracy i wyjścia z rynku pracy.
- Postawy wobec konieczności kształcenia się przez całe życie i ich wpływ na decyzje edukacyjne.

Poszczególne zadania, wyodrębnione w ramach tych obszarów badawczych, ujęte są w dwie grupy. Pierwsza grupa skupia się na wewnętrznych uwarunkowaniach decyzji edukacyjnych gospodarstw domowych w powiązaniu z biografiami zawodowymi i rodzinnymi, a druga grupa kładzie nacisk na zewnętrzne uwarunkowania decyzji edukacyjnych gospodarstw domowych (por. rys. 2).

Rys. 2. Powiązania między zadaniami badawczymi a rodzajem uwarunkowań decyzji edukacyjnych

Wewnętrzne uwarunkowania decyzji edukacyjnych gospodarstw domowych w powiązaniu z biografiami zawodowymi i rodzinnymi członków gospodarstw:			
1. Kształtowanie się ścieżek edukacyjnych członków gospodarstwa domowego: uwarunkowania wewnętrzne i zewnętrzne. Typologia ścieżek edukacyjnych.	2. Zamierzenia edukacyjne a realizacja ścieżek edukacyjnych – czynniki stymulujące i ograniczające aktywność edukacyjną w przebiegu życia, w tym powiązania między zachowaniami dotyczącymi rodziny i wyborami edukacyjnymi.		
3. Współzależności między przebiegiem edukacji i aktywności zawodowej – typy ścieżek edukacyjnych a przebieg pracy zawodowej.	4. Wewnątrz i międzypokoleniowe zależności kształtowania kapitału ludzkiego w gospodarstwach domowych.	5. Formy aktywności edukacyjnej, koszty aktywności, w tym koszty alternatywne. Oszczacowanie poziomu i zróżnicowania prywatnych wydatków na edukację formalną i pozaformalną.	
Zewnętrzne uwarunkowania decyzji edukacyjnych gospodarstw domowych:			
6. Główne źródła deficytu kapitału ludzkiego w wymiarze mikro i makro, w ujęciu regionalnym oraz grup gospodarstw domowych. 7. Współzależności między wykluczeniem społecznym a edukacją. 8. Wpływ krajowej i lokalnej polityki edukacyjnej na decyzje edukacyjne. 9. Symulacyjna analiza skutków zmian polityki finansowania w systemie edukacyjnym dla decyzji edukacyjne gospodarstw domowych. 10. Systemy finansowania edukacji – przejście od finansowania publiczno-prywatnego edukacji do mieszanych źródeł finansowania. 11. Uwarunkowania zachowań gospodarstw domowych w kontekście polityki lokalnej: wpływ czynników lokalnych na zachowanie gospodarstw domowych.			

Źródło: „Diagnoza i hipotezy badawcze” (2012).

Pierwsze analizy prowadzone na podstawie danych pozyskanych ze zrealizowanej początkowej rundy badania UDE dotyczyły jedynie wybranych problemów badawczych, które wchodziły w szerszy zakres planowanych analiz, zawartych w sformułowanych jedenastu zadaniach badawczych. Zaproponowano ich ujęcie w czterech blokach tematycznych. Dane niezbędne do realizacji wszystkich zamierzeń badawczych będą pozyskiwane w kolejnych rundach badania panelowego.

Przedstawione poniżej syntetyczne omówienie wyników analiz, łączy ustalenia uzyskane w poszczególnych blokach badawczych, odwołując się do określonych zagadnień.

Metodyka zintegrowanego badania uwarunkowań decyzji edukacyjnych

Koncepcja badawcza służy ukazaniu procesu budowy kompetencji poprzez decyzje dotyczące inwestowania w kapitał ludzki podejmowanie na poziomie gospodarstwa domowego, uwzględniając wpływ różnych elementów otoczenia na wybory edukacyjne dokonywane w różnych fazach przebiegu życia. Jej operacjonalizacja polega na przeprowadzeniu wzajemnie powiązanych dwóch badań panelowych gospodarstw domowych: badania ogólnokrajowego reprezentatywnego na poziomie wojewódzkim (NUTS 2) oraz badania na poziomie lokalnym (NUTS 4) w wybranych powiatach.

Określenie *zintegrowane badania panelowe*, oznacza integrację tych dwóch badań. Badaniami ogólnopolskim i na poziomie lokalnym objęto dwie populacje:

- zbiorowość gospodarstw domowych funkcjonujących w Polsce w 2013 roku, w których skład wchodzi przynajmniej jedna osoba urodzona między 1947 a 1997 rokiem,
- członków gospodarstw domowych urodzonych między 1947 a 1997 rokiem.

Operatem losowania był wykaz obwodów spisowych zawierających mieszkania tj. Urzędowy Rejestr Podziału Terytorialnego Kraju (system TERYT), będący w dyspozycji Głównego Urzędu Statystycznego. W operacie zaktualizowano klasy wielkości miejscowości i oznaczenie gmin na podstawie najnowszych danych populacyjnych GUS aktualnych na 31.12.2012 r. (*Ludność. Stan i struktura w przekroju terytorialnym*).

W badaniach zastosowano dwa rodzaje kwestionariuszy. Kwestionariusz gospodarstwa domowego wypełniany był w toku wywiadu bezpośredniego typu *face-to-face* (CAPI) z głową lub przedstawicielem gospodarstwa domowego, najlepiej zorientowanym w sytuacji gospodarstwa domowego i jego członków. Kwestionariusz indywidualny, składający się z części stałej oraz części modułowej, był skierowany do wszystkich dostępnych członków gospodarstwa domowego w wieku 15-65 lat. Kwestionariusz ten był wypełniany w toku wywiadu bezpośredniego typu *face-to-face* (CAPI lub PAPI).

Badanie zrealizowano na próbie ogólnopolskiej, gwarantującej reprezentatywność na poziomie ogólnopolskim oraz województw, oraz na próbie lokalnej obejmującej powiaty 'reprezentanty'. W próbie ogólnopolskiej uzyskano 24 388 wywiadów z gospodarstwami domowymi, zaś w próbie lokalnej – 9 243 wywiadów. Łącznie badaniem objęto 33 631 gospodarstw domowych. Wywiady indywidualne zrealizowano z 60 586 osobami urodzonymi między 1947 a 1997 rokiem, z czego 43 985 osób należało do próby ogólnopolskiej oraz 16 604 do próby lokalnej. Zastosowano odpowiednie systemy wag⁴, aby wyniki mogły być wykorzystane do interpretacji oraz do wnioskowania na całą populację zarówno gospodarstw domowych, jak i zbiorowość ich członków.

W zrealizowanej pierwszej rundzie, za pomocą kwestionariusza gospodarstwa domowego zebrano informacje o składzie gospodarstw domowych wylosowanych do próby, ich sytuacji dochodowej, oraz biografiach i danych o sytuacji edukacyjnej dzieci do 15 lat będących członkami tych gospodarstw. Kwestionariusz

4 Opis konstrukcji wag został przedstawiony w Raporcie 6 pt. „Raport metodologiczny po I rundzie badań” (2013).

indywidualny zawierał pytania retrospektywne, pozwalające na pozyskanie informacji o biografiach edukacyjnych, rodzinnych, zawodowych oraz migracyjnych dorosłych członków gospodarstw domowych (osób w wieku 15-65 lat), a także pytania dotyczące charakterystyki rodziny pochodzenia respondentów oraz ich domu rodzinnego, a także niektórych uwarunkowań decyzji edukacyjnych. Natomiast druga runda badania UDE pozwoli uzyskać dodatkowe informacje o uwarunkowaniach podejmowanych decyzji, dotyczących kształcenia zarówno dzieci, jak i dorosłych członków gospodarstw domowych, aspiracjach edukacyjnych oraz sytuacji zawodowej dorosłych członków gospodarstw domowych.

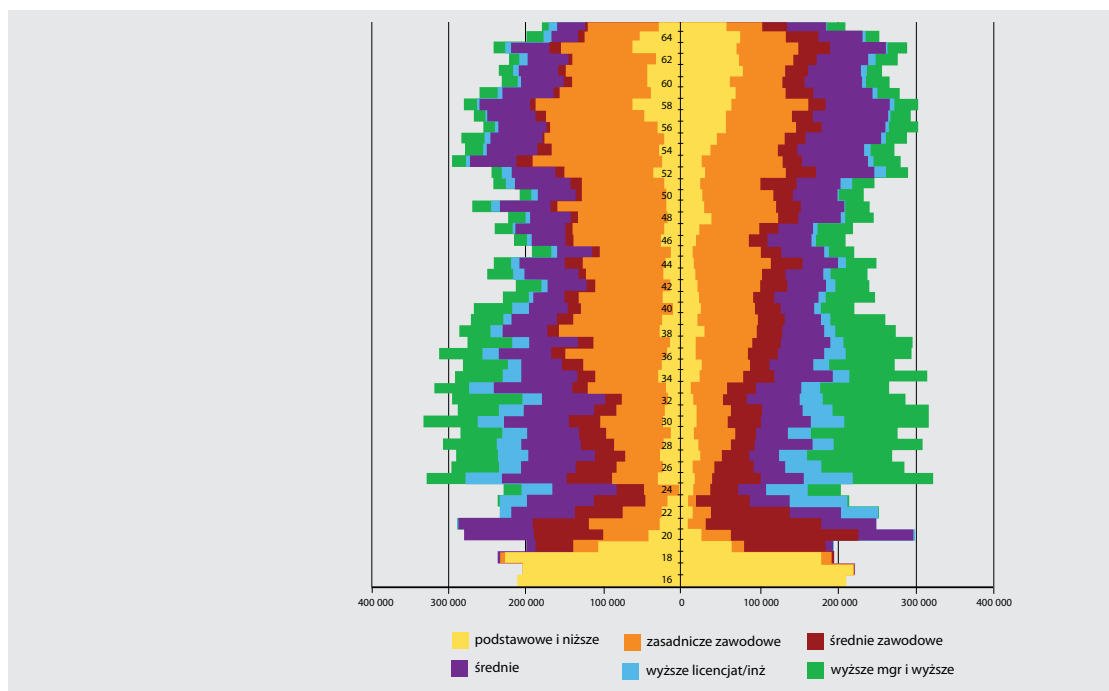
Główne wyniki analiz

Przedstawiamy poniżej główne wyniki analiz z pierwszej rundy badania UDE, w odniesieniu do wybranych problemów badawczych.

1.1. Segmentacja respondentów ze względu na poziom wykształcenia

Strukturę badanej populacji według jednorocznych grup wieku, płci i wykształcenia przedstawia wykres 1.1., przy czym o ustalonych strukturach wykształcenia w poszczególnych rocznikach można mówić w zasadzie dopiero w odniesieniu do osób przynajmniej w wieku 25 lat.

Wykres 1.1. Struktura populacji według płci, wieku (oś pionowa) i wykształcenia

Źródło: obliczenia własne na podstawie badania UDE na próbie ogólnopolskiej; dane ważone.

Najbardziej widoczną cechą struktur wykształcenia dla poszczególnych grup wieku jest zwiększająca się w kolejnych rocznikach liczba i udział osób osiągających wykształcenie wyższe oraz zmniejszająca się liczba i udział osób z wykształceniem zasadniczym zawodowym, tylko w niewielkim stopniu rekompensowane wzrostem liczby osób z wykształceniem średnim zawodowym. Wyraźnie widoczny jest również spadek liczby i udziału osób z wykształceniem średnim oraz podstawowym i niższym. Kobiety, niezależnie od wieku, cechuje przeciętnie wyższe wykształcenie niż mężczyźni. Można również zauważyć, że przede wszystkim wśród kobiet obserwowane jest upowszechnianie się wykształcenia wyższego.

Poziom wykształcenia jest cechą, która współwystępuje z innymi charakterystykami ekonomiczno-demograficznymi, prowadzącymi do wyodrębnienia grup osób o zasadniczo odmiennym profilu społeczno-ekonomicznym. Osoby o niskim poziomie wykształcenia pochodzą na ogół z rodzin, w których rodzice także mieli niski poziom wykształcenia. Osoby te są najczęściej członkami najmniej zamożnych gospodarstw domowych, rodzin niepełnych czy gospodarstw wieloosobowych, a także gospodarstw domowych utrzymujących się różnych niezarobkowych źródeł oraz z rolnictwa. W tej grupie osób, zamieszkałych częściej na wsi, stosunkowo częściej obserwuje się też niepełnosprawność i zły stan zdrowia psychicznego oraz brak zatrudnienia.

W grupie osób z wykształceniem wyższym większy jest udział osób, będących członkami gospodarstw jednoosobowych oraz małżeństw bez dzieci, zamieszkujących częściej duże miasta. Respondenci z tej grupy są członkami najbardziej zamożnych gospodarstw, a ich rodzice posiadali często wykształcenie średnie lub wyższe. Wśród osób z wykształceniem średnim z maturą i wyższym, 74,5% posiada wyższy poziom wykształcenia niż rodzice.

W układzie regionalnym można zaobserwować, że w powiatach ziemskich, szczególnie w województwach o niższym poziomie PKB na mieszkańca, występują wyraźnie wyższe odsetki osób z wykształceniem zasadniczym zawodowym lub niższym.

Mimo dokonującej się poprawy poziomu wykształcenia Polaków, awans edukacyjny dorosłych członków gospodarstw domowych jest wyraźnie związany z poziomem wykształcenia rodziców. Zarysowane zróżnicowanie grup respondentów według rozpatrywanych cech jest, z jednej strony, wynikiem wpływu tych cech na wybory edukacyjne i dostęp do edukacji, z drugiej zaś wpływu samego wykształcenia na zachowania dotyczące rodziny, zatrudnienia i pozyskiwania dochodów. Ukazuje jednak zasadniczy wymiar stratyfikacji społecznej, jakim jest poziom wykształcenia.

Wśród młodszych respondentów (w wieku 25-44 lat), którzy osiągnęli tylko wykształcenie podstawowe lub gimnazjalne, nastąpił regres edukacyjny. Znaczna część rodziców tych osób ma wykształcenie na poziomie zawodowym, a niewielki odsetek również na wyższych poziomach. Może to wskazywać na to, że zubożenie oferty szkolnictwa wyższego w latach 90-tych i późniejszych, ograniczyło możliwości uzyskania wykształcenia zawodowego wśród osób, których rodzice posiadali wykształcenie zawodowe, często pochodzących z rodzin o relatywnie niskim statusie społeczno-ekonomicznym.

1.2. Awans edukacyjny Polaków po 1989 roku

Ocena awansu edukacyjnego może być dokonana na podstawie dwóch typów analiz – ścieżek edukacyjnych realizowanych przez respondentów oraz zmian poziomu osiągniętego wykształcenia. Dane o biografiach edukacyjnych respondentów, rozumianych jako sekwencja stanów edukacyjnych, czyli pozostawania w systemie kształcenia na określonym poziomie i czasie przebywania na tym poziomie, posłużyły do identyfikacji określonych typów ścieżek edukacyjnych. Kryteria ich wyodrębniania, dotyczyły sposobów osiągania kolejnych poziomów kształcenia formalnego. W przytaczanych tu wynikach analiz będziemy odwoływać się do typologii ścieżek zasadniczych tj. takich, które odwołują się do sposobu osiągnięcia określonego poziomu wykształcenia bez uwzględniania typu własności szkoły czy kierunku kształcenia. Ścieżki 1 – 6 to fragment biografii edukacyjnej, która polega na dochodzeniu do końcowego poziomu wykształcenia bez przerw w nauce i zachowaniu określonej sekwencji szkół. Ścieżka 7 opisuje inne, niż opisane ścieżkami 1 – 6, sposoby dojścia do deklarowanego przez respondentów poziomu wykształcenia. Referowane wyniki dotyczą przede wszystkim ścieżek 1 – 6, które były realizowane przez 80% respondentów.

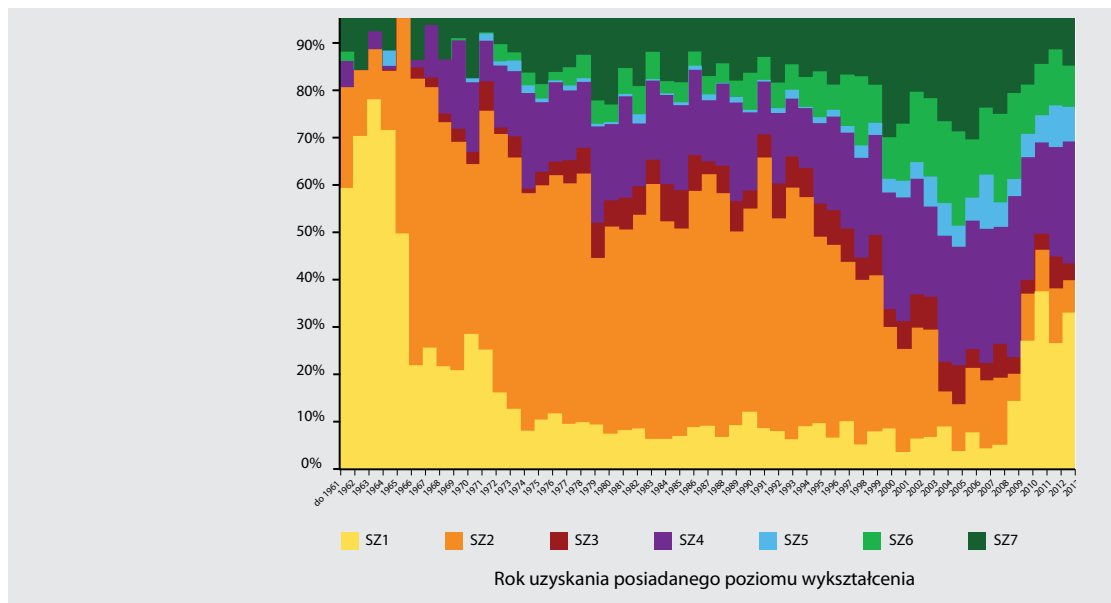
Tabela 1.1. Zasadnicze ścieżki edukacyjne

Ścieżka	Opis ścieżki zasadniczej
SZ1	Nauka zakończona na 8-klasowej szkole podstawowej lub na gimnazjum po 6-klasowej SP.
SZ2	Po SZ1, osoba kończy publiczną zasadniczą szkołę zawodową dla młodzieży dwu- lub trzyletnią.
SZ3	Po SZ1, osoba kończy naukę w publicznym liceum ogólnokształcącym lub technikum dla młodzieży, bez matury.
SZ4	Po SZ1, osoba kończy naukę w publicznym lub niepublicznym liceum ogólnokształcącym bądź technikum dla młodzieży i zdaje maturę.
SZ5	Po SZ4, osoba kończy naukę na studiach licencjackich stacjonarnych w uczelni publicznej.
SZ6	Po SZ5, osoba kończy naukę na studiach magisterskich stacjonarnych w uczelni publicznej lub po SZ4, osoba kończy naukę na studiach magisterskich lub równoważnych (kierunki medyczne) w uczelni publicznej.

Źródło: opracowanie własne.

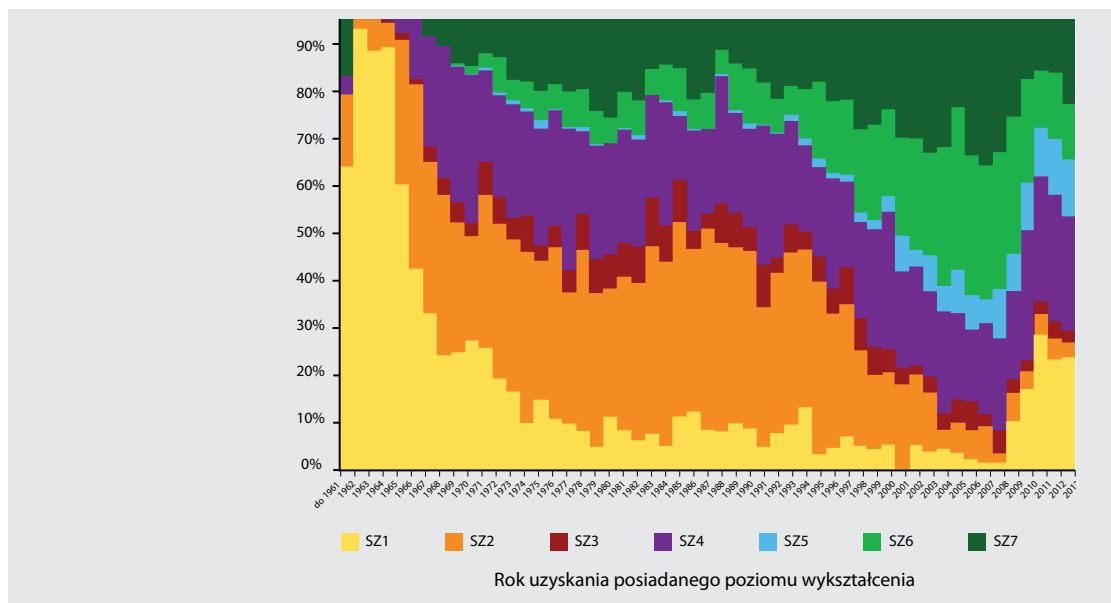
Rosnące znaczenie kapitału ludzkiego w tworzeniu i rozwoju gospodarki rynkowej w Polsce, znajduje odzwierciedlenie w zasadniczej odmienności biografii edukacyjnych kolejnych generacji, a zwłaszcza tych realizujących swe ścieżki kształcenia do 1989 roku (osoby w wieku 45 – 65 lat) i po roku 1989 (osoby w wieku 16 – 44 lata), szczególnie dla kobiet. Znajduje to także wyraz we wspomnianych już różnicach struktur wykształcenia respondentów według płci i wieku.

Wykres 1.2. Respondenci według ścieżek edukacyjnych i roku uzyskania wykształcenia, którym się legitymują (odsetek mężczyzn realizujących określoną ścieżkę wśród mężczyzn, którzy osiągnęli wykształcenie w danym roku)

Źródło: obliczenia własne na podstawie badania UDE na próbie ogólnopolskiej; dane ważone.

Wykres 1.3. Respondentki według ścieżek edukacyjnych i roku uzyskania wykształcenia, którym się legitymują (odsetek kobiet realizujących określoną ścieżkę wśród kobiet, które osiągnęły wykształcenie w danym roku)

Źródło: obliczenia własne na podstawie badania UDE na próbie ogólnopolskiej; dane ważone.

Silne zmiany, jakim podlegały wybory edukacyjne Polaków po 1989 roku, przejawiały się gwałtownym wzrostem zainteresowania wykształceniem wyższym, zwłaszcza po 2000 roku. Zmieniła się także ranga wykształcenia średniego. Ekspansja inwestowania w kapitał ludzki dotyczy przede wszystkim kobiet, których biografie edukacyjne nie tylko różniły się od biografii edukacyjnych mężczyzn, ale także ulegały silniejszym zmianom już wcześniej. Generalnie biografie edukacyjne w latach 1970-1989 charakteryzują następujące wybory ścieżek kształcenia: najczęściej wybierano ścieżkę edukacyjną, polegającą na ukończeniu szkoły zawodowej (prawie połowa mężczyzn oraz jedna trzecia kobiet), a następnie ścieżkę kształcenia bez przerw, ukończoną szkołą średnią lub średnią zawodową z maturą (prawie co czwarta kobieta i co szósty mężczyzna). Ścieżki prowadzące do uzyskania wykształcenia wyższego realizowało około 4% mężczyzn i prawie 7% kobiet.

Okres po 1989 roku nie był jednorodny, ze względu na biografie edukacyjne związane z uzyskaniem wykształcenia w systemie edukacji formalnej. W latach 1990-1999 rosło znaczenie wykształcenia średniego i wyższego, ale nadal najczęściej wybierano ścieżkę kończącą się uzyskaniem zasadniczego wykształcenia zawodowego. Dopiero po 2000 roku nastąpiło zasadnicze przewartościowanie wybieranych ścieżek kształcenia, uwiadczniając dodatkowo skalę przemian, jakiej podlegały biografie edukacyjne Polaków.

Zarówno w latach 1990-1999 jak i 2000-2013 szanse kobiet na uzyskanie wykształcenia wyższego, w porównaniu do okresu przed 1989, były większe niż szanse mężczyzn, szczególnie w drugim z tych okresów. W porównaniu do okresu przed 1989 rokiem, mężczyźni zwiększyli bardziej niż kobiety, swoje szanse na pozyskanie wykształcenia średniego, zwłaszcza w latach 2000-2013.

Dokonywane wybory ścieżek kształcenia są odmienne nie tylko dla kobiet i mężczyzn, ale także dla grup osób wyodrębnionych ze względu na miejsce zamieszkania. Dostępność i zakres możliwości wyborów edukacyjnych rośnie wraz z wielkością miejscowości – im większe miasto, tym więcej wskazań na ścieżki kończące się dyplomem ukończenia studiów. Mężczyźni częściej niż kobiety wybierają ścieżki zawodowe. Różnica ta jest tym większa, im mniejsza miejscowość zamieszkania.

1.3. Środowisko rodzinne a inwestycje w edukację dzieci

Znaczenie środowiska rodzinnego dla edukacji dzieci rozpatrywane jest w dwóch ujęciach: jego roli dla osiągniętego poziomu wykształcenia dorosłych członków gospodarstw domowych oraz podejścia dorosłych respondentów do edukacji swoich dzieci.

Analizy dotyczące dorosłych członków gospodarstw domowych pokazują, iż połowa osób, których rodzice mieli wykształcenie podstawowe lub gimnazjalne, osiąga ten sam poziom wykształcenia, zaś trzy czwarte osób, pochodzących z rodzin, gdzie rodzice mieli wykształcenie wyższe, również osiąga wykształcenie wyższe. Środowisko rodzinne ma znaczenie dla podejmowanych decyzji o kształceniu dziecka. Istotny jest nacisk rodziców na naukę i pracę w domu rodzinnym, który ogranicza ryzyko osiągnięcia niskich poziomów wykształcenia, a sprzyja osiągnięciu wyższych poziomów wykształcenia. Podobny wpływ obserwujemy w przypadku udziału w zajęciach dodatkowych w trakcie nauki w szkole.

Osiągnięciu wyższego wykształcenia, w porównaniu do pokolenia rodziców, sprzyjają odpowiednie motywacje: wybór szkoły zgodnie z zainteresowaniami, a także takich placówek, które cechują się wysoką jakością kształcenia. Wybory szkoły ze względu na jej reputację posiadają dwutorową interpretację. Po pierwsze, wybór taki w przypadku osób o niskim poziomie wykształcenia wskazuje, że osoby mogą wybierać szkoły, które posiadają renomę „łatwiejszych do ukończenia”, natomiast wśród osób o wysokich aspiracjach edukacyjnych sprzyja osiągnięciu wyższego poziomu wykształcenia, co wskazuje na selekcyjny charakter takich wyborów.

Także ustalenia uzyskane z rozpatrywania ścieżek edukacyjnych osób dorosłych świadczą, iż decyzje edukacyjne ich dotyczące pozostawały pod wpływem środowiska rodzinnego, charakteryzowanego zarówno przez wykształcenie rodziców, liczbę dzieci w rodzinie, zasoby książek w domu rodzinnym, jak i cechy „miękkie”, dotyczące relacji w rodzinie, wspólnego spędzania czasu, rangi nauki i pracy czy zainteresowania rodziców edukacją dzieci.

Wykształcenie matki i ojca ma zbliżony wpływ na biografie edukacyjne dzieci. Analizy ścieżek edukacyjnych prowadzących do uzyskania określonego poziomu wykształcenia pokazały, że w rodzinach, w których matka miała wyższe wykształcenie ponad 2/5 badanych osiągnęło także wykształcenie wyższe (na poziomie magisterskim lub licencjackim), a w rodzinach, w których matka miała tylko wykształcenie zasadnicze zawodowe, tylko co dziesiąty badany ukończył studia. Blisko 43% ankietowanych, których ojcowie mieli wyższe wykształcenie, osiągało wykształcenie wyższe magisterskie lub licencjackie, a w rodzinach, w których ojciec miał tylko wykształcenie zasadnicze zawodowe – był to, co ósmy badany. Jeśli poziom wykształcenia rodziców nie był jednakowy, to rodzic z wyższym poziomem wykształcenia miał większy wpływ na szanse dziecka na osiągnięcie lepszego wykształcenia.

Wpływ wykształcenia rodziców na biografie edukacyjne dzieci był inny do roku 1989 oraz w latach 1990-2013. Porównanie tych dwóch okresów ukazuje, że do 1989 roku wykształcenie rodziców było kluczowe przy podejmowaniu decyzji, czy po skończeniu liceum lub technikum podjąć studia czy nie. Później, to wybór szkoły ponadgimnazjalnej, w tym wybór między szkołą średnią, a zasadniczą zawodową, był najbardziej zeterminowany wykształceniem rodziców.

Oprócz wykształcenia rodziców także inne cechy charakteryzujące dom rodzinny respondentów odgrywały rolę przy wyborze ścieżek edukacyjnych. Liczba dzieci w rodzinie pochodzenia respondenta ma znaczenie dla jego biografii edukacyjnej – co dziesiąty jednak zakończył swoją edukację na poziomie szkoły podstawowej lub gimnazjum, co piąty – w rodzinach z trójką i większą liczbą dzieci. Porównanie szans respondentów jedynaków z pozostałymi uwidacznia różnice dotyczące wykształcenia wyższego: dla kobiet jest ona istotna przy więcej niż dwójce rodzeństwa, zaś dla mężczyzn, gdy mieli więcej niż troje rodzeństwa. Najbardziej uprzywilejowani, jeśli chodzi o szanse na lepsze wykształcenie, byli respondenci najstarsi wśród rodzeństwa, najmniej zaś respondenci pozostający na pozycji środkowej (tzn. posiadający starsze i młodsze rodzeństwo). Wynik ten jest identyczny dla kobiet i mężczyzn.

Największą rolę, zarówno przy wyborze ścieżki edukacyjnej prowadzącej do wykształcenia średniego w porównaniu do wykształcenia zawodowego, jak i ścieżki prowadzącej do wykształcenia wyższego w porównaniu do wykształcenia średniego, odgrywa nastawienie respondenta do wykształcenia, określone przez wskazane kryteria wyboru szkoły (prestż szkoły, poziom nauczania). Wpływ wykształcenia rodziców na wybór ścieżek edukacyjnych ma zarówno charakter bezpośredni, jak i pośredni. Ważne są również ambicje domu rodzinnego (wyznaczniki sukcesu – prestiżowa praca, wysoki status materialny, dobre wykształcenie) oraz relacje w rodzinie. Te ostatnie, opisywane przez silne więzi rodzinne, wspólne spędzanie czasu, kładzenie nacisku na naukę i pracę oraz zainteresowanie rodziców edukacją dzieci, sprzyjają także aspiracjom edukacyjnym i podejmowaniu kształcenia na wyższym poziomie.

Analizy dotyczące podejścia dorosłych członków gospodarstw domowych do edukacji swoich dzieci, potwierdzają niebagatelne znaczenie środowiska rodzinnego dla edukacji dzieci. Osoby z wyższym wykształceniem częściej angażują się w uczenie nieformalne swych małych dzieci przez czytanie, opowiadanie czy rozmowy o tym, co razem robili. Natomiast osoby z niższymi poziomami wykształcenia częściej angażują się w rozmowy z dziećmi starszymi. Najczęściej są to luźne pogawędki, rozmowy o szkole, książkach, filmach czy programach telewizyjnych, rzadziej o polityce czy problemach społecznych.

Wzorce z domu rodzinnego przenoszone są na zachowania w kolejnych pokoleniach. Dzieci z rodzin, w których rodzice mają wykształcenie podstawowe lub gimnazjalne, dwukrotnie rzadziej uczestniczą dzisiaj w zajęciach dodatkowych niż dzieci z rodzin, w których rodzice mają wykształcenie wyższe. Uzyskane wyniki wyraźnie wskazują na znaczenie zajęć dodatkowych, jako czynnika sprzyjającego osiągnięciu wyższych poziomów wykształcenia.

1.4. Cechy określające ryzyko wykluczenia z edukacji

Wyniki analizy ścieżek edukacyjnych sygnalizują znaczenie subiektywnej oceny sytuacji materialnej w domu rodzinnym, dokonywanej przez respondenta dla osiągnięcia kolejnych poziomów edukacji bez przerw w kształceniu. Wśród respondentów z rodzin, których sytuacja materialna była oceniona jako gorsza od innych rodzin rówieśników, blisko 22% zrealizowało ścieżkę edukacyjną prowadzącą do zakończenia edukacji na najniższym poziomie, natomiast ścieżkę prowadzącą do wyższego wykształcenia magisterskiego realizowało tylko 5%. Te wskaźniki w grupie respondentów, którzy ocenili sytuację materialną swych domów rodzinnych jako lepszą od innych rodzin rówieśników, wynosiły odpowiednio 12% i 14%.

Także obecność osoby przewlekle chorej czy niepełnosprawnej w gospodarstwie domowym wpływa na realizowane ścieżki edukacyjne. Analiza dwóch grup respondentów tzn. będących członkami gospodarstw domowych, w których jest osoba przewlekle chora lub niepełnosprawna, oraz członków gospodarstw, w których nie ma takiej osoby, ujawnia mniejsze szanse edukacyjne osób z pierwszej grupy. Mniej osób z takich gospodarstw domowych osiąga wyższe poziomy wykształcenia, co zdaje się potwierdzać ograniczający wpływ choroby przewlekłej czy niepełnosprawności, na możliwości osiągnięcia

lepszego wykształcenia przez członków gospodarstwa domowego. W szczególności, osoby z niepełnosprawnością są także bardziej narażone na ryzyko bierności edukacyjnej i zawodowej (NEET). Częstość występowania NEET wśród osób z niepełnosprawnością jest trzykrotnie wyższa niż dla pozostałych.

Grupę osób wykluczonych z edukacji na najniższych poziomach – podstawowym, gimnazjalnym oraz zasadniczym zawodowym – charakteryzuje przede wszystkim niski poziom wykształcenia rodziców (podstawowe lub niższe albo zasadnicze zawodowe), zamieszkiwanie na wsi lub w miastach małych oraz średniej wielkości, niepełnosprawność, potrzeba kształcenia specjalnego, bierność zawodowa, bardzo niski poziom możliwości ich gospodarstw domowych, należenie do gospodarstw rodzin niepełnych lub rodzin wielodzietnych oraz gospodarstw domowych utrzymujących się z niezarobkowych źródeł utrzymania, innych niż emerytura lub renta.

Z kolei wykluczenie z doksztalcania wśród osób dorosłych dotyka członków gospodarstw niezamożnych, małżeństw wielodzietnych, wielorodzinnych, mieszkających na wsi oraz bezrobotnych.

Istnieje silna współzależność między zagrożeniem wykluczeniem edukacyjnym oraz wykluczeniem z rynku pracy i dochodowym, a także wykluczeniem związanym z kompetencjami cywilizacyjnymi. Wykluczenie edukacyjne znacząco zwiększa ryzyko znalezienia się w sferze niedostatku lub nawet skrajnego ubóstwa, wykluczenia z rynku pracy, a także w obszarze kompetencji cywilizacyjnych. Szczególnie znaczące dla ograniczenia ryzyka wykluczenia społecznego jest osiągnięcie poziomu wykształcenia ponadgimnazjalnego oraz średniego z maturą.

1.5. Wykształcenie a praca zawodowa

Wejście młodych osób na rynek pracy zależy od poziomu i typu edukacji formalnej oraz wyraźnie różnicuje aktywność zawodową przez całe życie. Podjęcie pierwszego zatrudnienia jest wyraźnie odmienne wśród osób o różnym osiągniętym poziomie wykształcenia, z korzyścią dla osób z wyższym wykształceniem. Ponad 40% osób z wykształceniem co najwyżej podstawowym, zdecydowało się na podjęcie pierwszej pracy w oparciu o umowę ustną (co *de facto* oznacza zatrudnienie w szarej strefie). Natomiast osoby, które ukończyły studia, w 80% przypadków w ramach pierwszej umowy o pracę zostały zatrudnione na pełen etat. Jeśli podjęły zatrudnienie przed zakończeniem studiów, to mniej niż 20% z nich zdecydowało się na pracę bez formalnej pisemnej umowy.

Podjęcie pracy bez umowy pisemnej (w szarej strefie) przez osoby młode, szczególnie z wykształceniem co najwyżej zasadniczym zawodowym, wiąże się z różnego rodzaju ryzykiem (w tym brakiem zabezpieczenia społecznego – praw do zasiłku chorobowego, renty czy emerytury w przyszłości).

Osoby z wykształceniem wyższym i pomaturalnym częściej niż osoby z niższym wykształceniem podejmowały swoją pierwszą pracę przed ukończeniem formalnej edukacji. Może to przemawiać za tym, że część z nich uzupełniła wykształcenie już po podjęciu zatrudnienia (większość z nich kończyła niższy stopień edukacji przed 1989 rokiem).

1.6. Doksztalcanie się a praca zawodowa

Podjėmowanie lub kontynuowanie nauki przez osoby dorosłe może być konkurencyjne do ich aktywności zawodowej, a sam status na rynku pracy wyraźniej różnicuje skłonność zarówno do edukacji formalnej, jak i do edukacji pozaformalnej i nieformalnego uczenia się. Osoby biernie zawodowo, częściej niż osoby bezrobotne i pracujące, korzystają z edukacji formalnej, jednocześnie jednak skala ich uczestnictwa w nieformalnych i pozaformalnych aktywnościach edukacyjnych jest znacząco niższa.

Występuje wyraźna komplementarność poszczególnych form edukacji. Osoby uczestniczące w pozaformalnym doksztalcaniu się, znacznie częściej deklarują udział zarówno w edukacji formalnej jak i nieformalnym uczeniu się (uwzględniając różnice w ich charakterystykach). Nieformalne uczenie się jest najczęstszą formą doksztalcania osób dorosłych. Wyniki wskazują na szereg determinant dalszego kształcenia się dorosłych. Związek wykształcenia z doksztalcaniem się nie jest oczywisty, w szczególności kiedy uwzględnione zostają charakterystyki miejsc pracy, silnie wiążące się z poziomem wykształcenia pracownika. Niemniej jednak, osoby lepiej wykształcone i o wyższych kwalifikacjach (np. deklarowanej znajomości języka angielskiego), częściej uczestniczą w dalszej edukacji. Natomiast poziom wykształcenia rodziców nie ma znaczenia dla dalszej edukacji. Nie występuje też wyraźny związek między tzw. elastycznymi formami zatrudnienia, a możliwością uczestnictwa w doksztalcaniu się. Udział w formalnej edukacji częściej wiąże się z zatrudnieniem na część etatu lub na umowę cywilnoprawną, ale nie na umowę na czas określony. Może to oznaczać, że szanse na doksztalcanie się takich osób byłyby mniejsze w przypadku sztywniejszych regulacji prawa pracy.

Płeć nie różnicuje możliwości udziału w doksztalcaniu się. Dużą rolę odgrywa natomiast obecność w gospodarstwie domowym małych dzieci. Opieka nad małymi dziećmi obniża szanse na udział w edukacji formalnej mężczyzn i kobiet, ale w przypadku nieformalnego uczenia się, to ustalenie dotyczy tylko matek małych dzieci.

Nie odnotowano wyraźnego związku między dochodami osób w gospodarstwie domowym (*per capita*), a ich zaangażowaniem w doksztalcanie się. Innymi słowy, przy uwzględnieniu wpływu innych cech, sytuacja dochodowa gospodarstwa domowego nie wpływa na szanse uczestnictwa w edukacji.

1.7. Zmiany w systemie edukacji

Analizy zmian zachodzących w systemie edukacji oraz ich potencjalnego wpływu na sytuację gospodarstw domowych, prowadzone były w oparciu o przegląd dostępnych danych i informacji, a także wyniki badania UDE, które posłużyły do opracowania modelu oceniającego wpływ różnych scenariuszy zmian finansowania kształcenia wyższego na sytuację gospodarstwa domowego.

Przeprowadzono analizy porównawcze systemów edukacji oraz ich efektów (mierzonych wybranymi dostępnymi wskaźnikami dla następujących krajów: Polski, Czech, Węgier, Finlandii oraz Niemiec. Kraje te zostały wybrane ze względu na specyfikę ich systemów edukacji (Finlandia – system oceniany w Europie jako jeden z najbardziej

efektywnych, Niemcy – dualny system kształcenia z dużą rolą szkolnictwa zawodowego, Czechy i Węgry – podobny poziom rozwoju gospodarczego oraz doświadczenie transformacji systemowej).

Wyniki przeprowadzonych analiz literaturowych potwierdziły hipotezę o istotnej roli regulatora narodowego w kształtowaniu polityki edukacyjnej. W porównanych krajach, regulator narodowy odgrywa dominującą rolę w kształtowaniu polityki edukacyjnej, ponieważ określa prawne warunki działania systemu edukacji. Od niego zależy swoboda w podejmowaniu decyzji odnośnie ścieżki edukacji.

Regulator ponadnarodowy, którym w tym przypadku jest Unia Europejska, również wywiera wpływ na funkcjonowanie polityki edukacyjnej. Dotyczy to zwłaszcza szkolnictwa wyższego, które w rezultacie działań Procesu Bolońskiego przekształciło się w Europejski Obszar Szkolnictwa Wyższego, i w którym systemy krajowe respektują wiele wspólnych reguł (punktacja ECTS, systemy zapewniania jakości, ramy kwalifikacji i inne).

Nie jest możliwe określenie jednego czynnika, który warunkuje efektywność działania systemu edukacji w danym kraju, porównywane wskaźniki ilościowe wskazują, że efekty systemu edukacji w Polsce są zbliżone do średniej europejskiej, co może być efektem różnych czynników. Aby ocenić, jaki jest wpływ struktury edukacji formalnej oraz nakładów na edukację na osiągnięte wyniki, konieczna jest analiza wielokryterialna, uwzględniająca zarówno strukturę systemów oświaty i szkolnictwa wyższego, ale również nakłady na edukację i ich wpływ na osiągnięte wyniki.

Symulacje wieloagentowe są tym narzędziem analizy systemu edukacyjnego, które pozwala na uwzględnienie różnych aspektów zróżnicowania tego systemu.

W ramach pierwszej rundy badania, symulacje takie przeprowadzone zostały dla różnych scenariuszy dotyczących sposobu finansowania kształcenia wyższego, w oparciu o dane UDE, które zostały wykorzystane do kalibracji modelu. Symulacje te pokazują, że działania prowadzące do wzrostu dostępności wyższego wykształcenia, prowadzą do nieznacznego wzrostu poziomu nierówności społecznych.

Wyniki opracowanego modelu wskazują, że obecna struktura finansowania sektora edukacji wyższej w Polsce jest nieefektywna z punktu widzenia celów ekonomicznych i społecznych. Sposób i poziom dotowania działalności publicznych szkół wyższych jest często nieadekwatny do rezultatów ich działalności mierzonych przyrostem kapitału ludzkiego. W szczególności wprowadzenie współpłatności za studia wyższe na uczelniach publicznych, połączone z alokacją zaoszczędzonych w ten sposób środków na stypendia socjalne lub wprowadzenie partycypowania państwa w kosztach czesnego na innych typach studiów, może prowadzić do wyższego przeciętnego poziomu dochodów przy podobnym poziomie nakładów na edukację wyższą z budżetu państwa.

Cztery grupy agentów występujących w systemie edukacji: gospodarstwa domowe, podmioty świadczące usługi edukacyjne, pracodawcy i instytucje regulacyjne są zróżnicowane – stopień tego zróżnicowania zależy jednak od typu agenta. Fakt ten, jest jednym z kluczowych czynników stanowiących o skuteczności modelowania wieloagentowego w odniesieniu do zachowania systemu edukacyjnego w porównaniu z innymi metodami ilościowego modelowania procesów ekonomicznych i społecznych.

Symulacje wieloagentowe pozwalają także na praktycznie dowolne sterowanie długością okresu analizy. Okazuje się, że w przypadku modelowania zachowań edukacyjnych regulatora, świadczących usługi edukacyjne i konsumentów tych usług, stosowanie długiego horyzontu czasowego, nawet sięgającego aktywności edukacyjnej i zawodowej kilku pokoleń, jest warunkiem koniecznym przeprowadzenia zasadnej analizy skutków decyzji regulacyjnych. Konieczność uwzględnienia długiego horyzontu czasowego w analizach wynika z tego, że wybory edukacyjne rodziców determinują przyszłe decyzje edukacyjne dzieci. Dzieje się tak, gdyż z jednej strony dzieci powielają tradycje edukacyjne, a z drugiej strony wykształcenie rodziców determinuje ich możliwości budżetowe w finansowaniu edukacji dzieci.

Złożoność systemu edukacyjnego i jego powiązań ze strukturą systemu społecznego i ekonomicznego powoduje, że interwencje regulacyjne w systemie edukacyjnym mogą prowadzić do przeciwstawnych skutków w zależności od horyzontu rozważań.

Decyzja regulacyjna może być skuteczna w krótkim okresie, a nieskuteczna w długim okresie, bądź odwrotnie. Zmiana struktury finansowania prowadząca do większej dostępności do edukacji niskiej jakości, może na przykład na początku zwiększyć średni poziom kapitału ludzkiego w społeczeństwie. Jednak w kolejnych pokoleniach gorzej wykształceni rodzice nie będą w stanie sfinansować edukacji wyższej dla swoich dzieci.

Wyniki przeprowadzonych symulacji wskazują na istnienie zależności między stopniem nierówności dochodów gospodarstw domowych a skutecznością decyzji regulacyjnych w sektorze szkół wyższych. Wysoka wariancja dochodów populacji, zmniejsza skuteczność decyzji regulacyjnych. Programy finansowania czesnego mają największe znaczenie dla decyzji edukacyjnych osób pochodzących z gospodarstw domowych o niskich i średnich dochodach, natomiast nie oddziałują na wybory w przypadku osób pochodzących z gospodarstw domowych o bardzo wysokich i bardzo niskich dochodach.

Podsumowanie

Wyniki analiz danych z badania uwarunkowań decyzji edukacyjnych wpisują się w znane z innych badań ustalenia, dotyczące nierówności w dostępie do edukacji przede wszystkim ze względu na miejsce zamieszkania (nie tylko przekrój miasto-wieś, ale także według klasy miejscowości). Zróżnicowanie wyborów edukacyjnych zarówno do roku 1989, jak i okresie późniejszym według miejsca zamieszkania przekłada się na zasadniczo różne struktury wykształcenia mieszkańców miasta i wsi, a także mieszkańców miast według wielkości. Mimo ogólnego awansu edukacyjnego społeczeństwa po 1989 roku, utrzymują się różnice biografii edukacyjnych tych grup ludności, a zatem także różnice wyposażenia w kapitał ludzki opisywany poziomem wykształcenia. Także korzystanie z innych zmiennych opisujących kapitał ludzki (umiejętności cywilizacyjne np. korzystanie z internetu, posługiwanie się komputerem, znajomość języków obcych), potwierdza te niekorzystne dla mieszkańców małych miejscowości i wsi różnice kapitału (por. np. Diagnoza Społeczna 2013, Węziak-Białowolska, Kotowska, 2014). Oznacza to nie tylko zróżnicowanie szans tych grup ludności na rynku pracy. Ma to także ogromne znaczenie dla odtwarzania nierówności w dostępie do edukacji najmłodszych generacji. Wobec potwierdzonego znaczenia środowiska rodzinnego,

w tym wykształcenia rodziców, dla rozwoju kompetencji dzieci różnice w kapitale ludzkim osób dorosłych, niekorzystne dla mieszkańców wsi i mniejszych miast, mogą bowiem utrzymywać nierówności w dostępie do edukacji dzieci i młodzieży. Potwierdzona zależność między wykształceniem rodziców a wykształceniem dzieci, która zaczęła się po 2000 roku najsilniej przejawiać na poziomie wyboru szkoły ponadgimnazjalnej, wskazuje na silniejsze zdeterminowanie biografii edukacyjnej dzieci wykształceniem rodziców. Wybory na poziomie ponadgimnazjalnym są bowiem decydujące dla wyborów, dokonywanych po ukończeniu szkoły średniej.

Wyniki te są zgodne z ustaleniami Domańskiego (2008), dotyczącymi relatywnie silnej zależności między wykształceniem rodziców, a kontynuowaniem nauki przez ich dzieci, a także rezultatami badań porównawczych Sawińskiego (2008). Porównując dostęp do wykształcenia przez 1989 rokiem i w czasach współczesnych, wykazał on, że przez te wszystkie lata poziom nierówności społecznych w dostępie do wykształcenia nie uległ znaczącej zmianie.

Przeciwdziałanie zjawisku dziedziczenia niskiego statusu społecznego związanego z wykształceniem rodziców na najwcześniejszym etapie biografii edukacyjnej wymaga podejmowania działań zmierzających do niwelowania różnic w dostępie do edukacji na poziomie opieki i edukacji dzieci w wieku do 6 lat oraz objęcia opieką dzieci w szkole podstawowej, które słabiej radzą sobie z nauką. Innymi słowy, konieczne jest wsparcie edukacyjne o charakterze kompleksowym dzieci i młodzieży z rodzin o potencjalnym czy faktycznym deficycie kapitału rodzinnego. Ograniczanie wpływu poziomu wykształcenia rodziców na biografie edukacyjne dzieci powinno być wspomagane poprzez działania na rzecz wzrostu jakości kształcenia szkolnego.

Dodatkowo należy podkreślić, iż niedostateczny rozwój instytucji formalnej opieki i edukacji nad małymi dziećmi jest barierą uczestnictwa w edukacji, zarówno formalnej (co dotyczy obojga rodziców), jak i nieformalnego uczenia się (tutaj dotyczy to przede wszystkim matek małych dzieci).

Ustalenia dotyczące zależności biografii edukacyjnej od liczby rodzeństwa zdają się sygnalizować nierówności w dostępie do edukacji wynikłe z faktu, iż rodziny wielodzietne nie są w stanie podołać kosztom kształcenia. Potwierdzają to analizy profilu demograficzno-społecznego i ekonomicznego grupy osób narażonych na wykluczenie edukacyjne.

Z drugiej strony należy podkreślić, iż znaczenie wykształcenia rodziców dla biografii edukacyjnej dzieci będzie czynnikiem sprzyjającym inwestowaniu w edukację dzieci, wzrasta bowiem grupa osób w wieku 25-39 lat z wykształceniem wyższym. Jeśli zatem rodzice nie uzyskają wsparcia w postaci publicznych usług edukacyjnych dobrej jakości, koszty edukacji dziecka mogą być ważnym czynnikiem ograniczającym liczbę dzieci w tej grupie osób mimo tego, że lepiej sobie radzą na rynku pracy.

Wyniki analiz potwierdzają silne powiązanie obszarów wykluczenia edukacyjnego, z rynku pracy, wykluczenia dochodowego oraz wykluczenia związanego z kompetencjami cywilizacyjnymi. Oznacza to, że przeciwdziałanie wykluczeniu społecznemu dotyczącego osoby w wielu obszarach wymaga koordynacji polityki edukacyjnej, rynku

pracy oraz polityki społecznej. Koordynacja działań powinna odbywać się na wszystkich poziomach prowadzenia polityki.

Niezależnie od działań wspierających zmniejszanie różnic w dostępie do edukacji dzieci i młodzieży, kompleksowym obszarem polityki edukacyjnej jest także uczenie się przez całe życie osób dorosłych. Wyniki badania UDE potwierdzają niską aktywność edukacyjną dorosłych Polaków. Obecnie uczenie się przez całe życie i aktywność edukacyjna dorosłych pogłębia występujące zróżnicowania społeczno-ekonomiczne. Postawy bierności edukacyjnej po zakończeniu nauki w szkole często są dziedziczone – dorośli, którzy mieli rodziców o niskim poziomie wykształcenia, rzadziej się doksztalają. Bierności edukacyjnej dorosłych sprzyja również niski poziom regionalnego i lokalnego rozwoju społeczno-ekonomicznego. Z tego względu konieczne są działania adresowane do osób dorosłych. Polityka na rzecz uczenia się przez całe życie powinna, jako jeden z priorytetów, uwzględniać rozwój podstawowych kompetencji przede wszystkim u osób wykluczonych edukacyjnie. Nie tylko zwiększy to ich szanse na dalsze uczestnictwo w doksztalaniu, ale jest to także konieczne z szerszej perspektywy polityki społecznej. Podniesienie poziomu kwalifikacji osób o najniższym poziomie wykształcenia jest niezbędne dla zwiększenia ich szans na zatrudnienie oraz ograniczenia ryzyka znalezienia się ich w sferze ubóstwa i pozostawania w niej.

Literatura

Courgeau D., 1990, Migration, family, and career: A life course approach, w: P. B. Baltes, D.L. Featherman, R.M. Lerner (eds.), Life-span development and behaviour, Hillsdale, NJ: Lawrence Erlbaum Associates, 219-255.

Domański H. (2008), Zmiany stratyfikacji społecznej w Polsce”, Warszawa, IFIS PAN.

Mortimer J.T., M.J. Shanahan (ed.), 2003, Handbook of the Life Course. Springer.

Reday-Mulvey G., 2005, Working beyond 60. Key Policies and Practices in Europe, London, Palgrave Macmillan.

Sawiński Z., 2008: Zmiany systemowe a nierówności w dostępie do wykształcenia. W: H. Domański (red.): Zmiany stratyfikacji społecznej w Polsce. IFIS PAN, Warszawa.

Węziak-Białowolska, D., (2010), Model kapitału intelektualnego regionu. Koncepcja pomiaru i jej zastosowanie, Warszawa Oficyna Wydawnicza SGH.

Węziak-Białowolska D., I. E. Kotowska, 2014, Pomiar kapitału ludzkiego i jego zróżnicowanie według cech demograficznych, społecznych i ekonomicznych, w: I. E. Kotowska (red.), Rynek pracy i wykluczenie społeczne w kontekście percepcji Polaków - Diagnoza Społeczna 2013. Raport tematyczny, Ministerstwo Pracy i Polityki Społecznej – Centrum Rozwoju Zasobów Ludzkich, Warszawa, 81-106.

Instytut Badań Edukacyjnych

Głównym zadaniem Instytutu jest prowadzenie badań, analiz i prac przydatnych w rozwoju polityki i praktyki edukacyjnej.

Instytut zatrudnia ponad 150 badaczy zajmujących się edukacją – pedagogów, socjologów, psychologów, ekonomistów, politologów i przedstawicieli innych dyscyplin naukowych – wybitnych specjalistów w swoich dziedzinach, o różnorodnych doświadczeniach zawodowych, które obejmują, oprócz badań naukowych, także pracę dydaktyczną, doświadczenie w administracji publicznej czy działalność w organizacjach pozarządowych.

Instytut w Polsce uczestniczy w realizacji międzynarodowych projektów badawczych w tym PIAAC, PISA, TALIS, ESLC, SHARE, TIMSS i PIRLS oraz projektów systemowych współfinansowanych przez Unię Europejską ze środków Europejskiego Funduszu Społecznego.

www.ibe.edu.pl

Instytut Badań Edukacyjnych

ul. Górczewska 8, 01-180 Warszawa | tel. +48 22 241 71 00 | ibe@ibe.edu.pl | www.ibe.edu.pl

Projekt współfinansowany ze środków Unii Europejskiej w ramach Europejskiego Funduszu Społecznego.